

Halim Gençoğlu, *Batı'nın Afrika Talanı, Afrika Tarihinde Sömürgecilik ve Soykırımlar*, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 352 s.

Değerlendiren: Hakan Aydın

İnsanlık tarihinin beşiği niteliğindeki Afrika kıtası 19. ve 20.yüzyılda Avrupa devletleri tarafından sömürgeleştirme sürecine maruz kalmıştır. Bu süreç Afrika tarihinde derin izler bırakmış, üzerinden yıllar geçmesine rağmen etkileri bakımından halen tartışılmakta ve akademik çalışmalara konu olmaktadır. Son yıllarda Türkiye’de Afrika çalışmalarına yönelik ilgi giderek artmaktadır. Hiç şüphesiz Afrika’nın 21.yüzyıl Türk dış politikasında açılım alanlarından biri olarak görülmesi bu hususta etkindir. Afrika’ya dair bilgi havuzunun genişlemesi, akademik çalışmaları gerekli kılmaktadır. Türkçe literatürde Afrika’yla ilgili hem tarihsel ve hem de ülkeler düzeyinde tematik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan birisi de Güney Afrika Cape Town Üniversitesi’nde görev yapan Dr. Halim Gençoğlu tarafından kaleme alınan *Batı'nın Afrika Talanı, Afrika Tarihinde Sömürgecilik ve Soykırımlar* başlıklı kitaptır. Çalışmada Afrika vurgusu Sahraaltı Afrika üzerinedir. Zira Kuzey Afrika’nın çoğu zaman Orta Doğu bölgesi kapsamında ele alındığından, Afrika kavramı genellikle Sahraaltı Afrika ile sınırlı bir anlamda kullanılmaktadır. Söz konusu çalışma iki ana bölüme ayrılmaktadır. İlk bölümde Afrika’nın sömürgecilik tarihine ışık tutulmaktadır. İkinci bölümde ise Afrika’daki insan hikayelerine yer verilerek sömürgeciliğin toplum üzerindeki etkilerine örneklerle dikkat çekilmektedir. Kitapta Afrika’nın kuzeyden

@ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, hakanaydin@klu.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-5061-5631>

DOI: 10.12658/D0415
insan & toplum, 2026;
insanvetoplum.org

güneye, batıdan doğuya nasıl talan edildiği ele alınırken insanların kimlikleri ve tarihlerinden nasıl koparıldığı da gözler önüne serilmektedir.

Türkiye'nin Afrika kıtası ülkeleriyle ilişkilerinin iletilemesine yönelik süreçle paralel bir şekilde Afrika ile ilgili Türkçe literatürün son on yılda geliştiği söylenebilir. Çalışmalarda Afrika'nın tarihi, ülkeler özelindeki tematik konular, Türkiye ve Afrika ilişkilerinin ele alındığı görülmektedir. Tercüme edilerek Türkçe literatüre kazandırılan Kevin Shillington'ın *Afrika Tarihi*, Erik Gilbert ve Jonathan T. Reynolds'un *Dünya Tarihinde Afrika*, Premesh Lalu'nun *Apartheid'i Ortadan Kaldırmak*, Mohamed Adhikari'nin *Güney Afrika Soykırımının Anatomisi*, Said Bouamama'nın *Afrika Devriminin Figürleri & Kenyatta'dan Sankara'ya* gibi eserler Afrika ile ilgili tarihsel değerlendirmeler ve kıtada yaşanan sömürgecilik sürecini yansıtmaktadır. Ayrıca Türkçe literatür açısından 2010'da Türkkaya Ataöv'ün *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü* kitabı Afrika'nın sömürgecilik süreciyle genel çerçevede eleştirel perspektif sunması nedeniyle öncü nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda Halim Gençoglu'nun *Batı'nın Afrika Talanı*, *Afrika Tarihinde Sömürgecilik ve Soykırımlar* adlı eseri, Afrika'nın sömürgecilik geçmişi ile direniş tarihini birlikte ele alarak, Afrika hakkındaki Türkçe literatüre yeni bir soluk katmaktadır.

Kitap, Afrika sömürgeciliğine ilişkin uluslararası literatür ve kaynakların değerlendirilmesiyle başlamaktadır. Sömürgecilikten önce Afrika'da devletler başlığıyla Afrika kıtasının kadim tarihindeki devlet deneyimleri aktarılmaktadır. Coğrafi keşiflerle birlikte Afrika'nın kıyı bölgelerine ulaşan Avrupalılar, ardından iç kesimlere ilerleyerek kıtanın sömürgeleştirilme sürecini başlatmışlardır. Kolonizasyon olarak da görülen sömürgecilik belirli bölgelere dışarıdan nüfus getirerek, toprağın işlenmesi ve yönetim süreçleri de dahil kontrol mekanizmasının kurulmasına işaret etmektedir. En basit tanımıyla kolonizasyon/sömürgecilik; bir devlet tarafından başka bir devlet üzerinde uygulanan politik, ekonomik ve sosyal baskıların planlı bir hale getirilmesidir. Sömürgecilik iktidarın yapısal bir bağlamı olarak gelişmiş ve hedeflenen bölgede kültürel asimilasyon üzerine kurulmuştur. Sömürgecilik sürecinde yerel toplumların kültürel değerleri sistemli bir şekilde hedef alınmakta, sömürgeci gücün kültürel normları dayatılmaktadır. Avrupa kültürünün üstün olduğu inancı bu yöndeki asimilasyonun meşruiyetini sağlama niteliği taşımıştır. Avrupa'daki sanayileşmeyle paralel bir şekilde kıtada sömürgecilik rekabeti de yoğunlaşmıştır. Bu süreçte büyük oranda hammaddeye ihtiyaç duyan Avrupalı devletler açısından el değmemiş bölgelerden birisi olan Afrika coğrafyası ön plana çıkmıştır. Çalışmadan yapılan şu çarpıcı alıntı, Afrika'daki sömürgecilik sürecinin tahayyül edilebilmesine yardımcı olur: "*Batı medeniyetinin kurduğu refahın Afrika halkının omuzlarına basılarak elde edilmesi.*" Öte yandan Afrika'da kölelik süreci, toprak sömürsünden önce beşerî sömürünün kıtada etkin olduğunu

yansıtmaktadır. Köle ticaretinden elde ettiği kârlarla sanayileşmesini finanse eden İngiltere, refahını Afrikalıların sırtından inşa etmiştir. İngiltere'nin dışında Avrupa, Amerika ve Afrika kıtaları arasında kurulan üçgen ticaret yolunun parçası olarak köle ticareti Fransa, Portekiz, İspanya ve Hollanda tarafından yapılmıştır.

Çalışmada 15 Kasım 1884-26 Şubat 1885 tarihleri arasında düzenlenen Berlin Konferansı'nın Afrika'nın sömürgecilik tarihini anlamada dönüm noktalarından biri olduğu vurgulanmaktadır. Berlin Konferansı Afrika'da Avrupa iddialarını çözümllemek ve Avrupa güçlerinin kıta topraklarındaki taleplerinin belirlenmesi için toplanmıştı. Konferans sonrasında "fiili işgal" prensibinin benimsenmesiyle birlikte talanın meşru bir zemine kavuşturulması amaçlanırken sömürgecilik kurallara bağlanmaktaydı. Berlin Konferansı'nın en temel prensibi kıyıda yerleşim alanı bulunan bir ülkenin kıyının iç bölgelerine de sahip olma hakkının tanınması için toprakları fiilen işgal etmesi gerektiği üzerineydi. Kıta genelindeki işgallere bakıldığında 1876'ya kadar Afrika'nın sadece %10'u Avrupalıların, 1890'a gelindiğinde sömürgeleşmemiş kısım %10'du. Bu durum konferans sonrasındaki işgallerle birlikte kıtadaki değişimin somut göstergelerinden biridir.

Kitapta "İngiltere'nin Afrika'daki Sömürge Politikaları" başlıklı bölümde vurgulandığı üzere Kenya'nın bağımsızlığının sembol ismi ve ilk devlet başkanı Jomo Kenyatta'nın şu sözleri dinin kullanılarak sömürgeciliğin nasıl inşa edildiğinin bir göstergesidir: *"Avrupalılar geldiklerinde onların elinde İncil, bizim elimizde ise topraklarımız vardı. Bize gözlerimizi kapatıp dua etmeyi öğrettiler. Gözlerimizi açtığımızda İncil bizim elimizde, topraklarımız ise beyazların elindeydi."* Bu söz sömürgeciliğe temel oluşturan Avrupalı kaşiflerin kıta genelindeki misyonerlik faaliyetlerinin önemine işaret etmektedir. Ayrıca çalışmada Oxford ve Sorbonne Üniversiteleri'ndeki "Afrika'yı Afrikalılaştırmadan uygarlaştırma" iddiaları Afrikalı toplumların tarihlerinden nasıl koparıldığının itirafı şeklinde görülebilir.

Çalışmanın "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği" başlıklı bölümün giriş paragrafında 67 milyon nüfuslu Fransa'nın sömürge politikalarıyla Afrika'da 140 milyon kişinin Fransızca konuşmasının kıtanın nasıl bir kültür soykırımına maruz kaldığı vurgusuna rastlanılmaktadır. Batı Afrika bölgesinde etkin olan Fransa doğrudan yönetim yaklaşımıyla kıtada Batı ve Doğu eksenini kurmuştur. İngiltere ise Afrika'nın Kuzey ve Güney ekseninde dolaylı yönetim politikası uygulamıştır. Afrika'nın sömürgeleştirme sürecinde Fransa ve İngiltere 1898'deki Faşoda Krizi dışında karşı karşıya gelmeyecek paylaşım planına uygun davranış sergilemişlerdir. Sudan'ın Yukarı Nil bölgesindeki Faşoda şehrinde Mısır ve Sudan hattında etkin olan İngilizlerle Sudan'a doğru ilerleyen Fransızlar savaşın eşğine gelmişlerdi. İngiltere'nin lehine çözümlenen kriz sömürgecilik rekabetinin en üst düzeye ulaştığını simgelemektedir.

“Afrika’da Belçika Vahşeti ve Sömürgecilik” başlığı içerisinde ise görsellerle desteklenerek Belçika Kralı II. Leopold’un Kongo işgaline ve insanlık dışı uygulamalara değinilmektedir. Afrika’da kıyı bölgelerin Fransız ve İngilizler tarafından işgal edilmesi Belçika’nın kıtanın iç kısımlarına doğru ilerlemesine neden olmuştur. Kaşif Henry Morton Stanley aracılığıyla Belçika’dan yüzölçümü bakımından 75 kat büyük Kongo’da Belçika kolonisi, Kongo Özgür Devleti adıyla mülkiyeti II. Leopold’un şahsına ait bir şekilde kurulmuştur. II. Leopold 1908’de kişisel malı sayılan Kongo’yu Belçika Devleti’ne devretmek zorunda kalmıştı. Kongo’da yeterince kauçuk toplayamayan yerlilerin uzuvlarının kesilmesi gibi en ağır insanlık suçlarına da kitapta yer verilmektedir. 1994’te Ruanda’daki Tutsi ve Hutu’lar arasında soykırım yaşanmasında Belçika’nın sömürgecilik tarihindeki ayrıştırıcı politikalarının etkisi halen tartışılmaktadır. Ayrıca 1958’de Belçika Kongosu’ndan 183 ailenin “insan hayvanat bahçesinde” sergilenmek üzere Brüksel’e gönderilmesi, Belçika sömürgeciliğinin insanlık dışı eylemlerini barındırır.

Burundi, Kamerun, Namibya, Ruanda, Tanzanya ve Togo’da sömürgecilik faaliyetlerinde bulunan Almanya ise kıtanın güneybatısında etkinlik kurmayı hedeflemiştir. Almanya’nın Afrika’daki sömürgecilik faaliyetleri sınırların genişletilmesi niteliği taşıyan hayat sahası (*Lebensraum*) elde etme politikasının sonucudur. Alman birliğinin geç sağlanması ve Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedeni olmasıyla Afrika’daki etkinliği kısa sürmüştür. Birliğini yeni kurmuş İtalya’nın ise 1895’te Etiyopya’yı işgal girişimi püskürtülse de, İtalya 1890’da Eritre’de başladığı sömürgecilik faaliyetlerine devam etmiş, 1905’te Somali’yi, 1912’de Libya’yı işgal etmiştir. 1936’daki savaşta Etiyopya, İtalya tarafından yenilmiş ve İkinci Dünya Savaşı döneminde bağımsızlığını yeniden kazanana dek İtalyan işgaline uğramıştır. İtalya’nın sömürgecilik anlayışı uluslararası prestijin artırılmasına dayandığı için diğer ülkelerden farklıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dengelerle birlikte sömürgeci ülkeler kıtadan fiilen çekilmeye başlamış, Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bugüne bakıldığında Afrika kıtasında 54 ülke bulunurken sınırlar Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetlerinin etkisiyle şekillenmiştir. Örneğin sınırların İngiltere tarafından belirlendiği Nijerya’da etnik gruplar arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Kıta genelinde, azınlık grupların çoğunluk üzerindeki tahakkümü toplumsal gerilimlerin artmasına yol açmıştır.

Kitabın Afrika sömürgeciliğinde insan hikayeleri başlıklı bölümünde kolonizasyonun derin izlerine rastlanılmaktadır. Bu doğrultuda insan hayvanat bahçesinde sergilenen Ota Benga’nın intiharla sonuçlanan hikayesine yer verilmiştir. Afrika’nın tarihinin küçümsenmesine ve sömürgeciliğe karşı meydan okumanın da vurgulandığı çalışmada direniş hareketleri/mücadeleleri anlatılmıştır. İnsan

hikayelerinde 1878-1898 yılları arasında Wassoulou İmparatoru Samori Toure'nin Fransa'ya karşı direnişini gösteren tarihi mücadelesi de bulunmaktadır. Toure'nin torunu Sekou Toure bağımsızlık sonrasında Gine'nin ilk devlet başkanı olmuştur. İngiltere'nin sömürgecilik politikalarına direnen Gana'daki Ashanti halkına ve Kenya'daki Mau Mau isyanına da kitapta değinilmektedir. Batılı yerleşimcilerin ihtiyaçlarını karşılamak için Kenyalı işçiler üzerindeki baskının artmasıyla gelişen isyan sonucunda katliamlar gerçekleştirilmişti. Kitapta Afrika'daki film çalışmalarının da bir proje olarak görülüp sömürgeci uygulamaların normalleştirilmesini sağladığı savunulmaktadır. Bu doğrultuda sinema alanındaki yapımlar Afrika'daki zihinsel sömürünün yansıması olarak değerlendirilmektedir. Doğu ve batı ikiliği üzerinden kurulan sömürgecilik anlayışı batının üstünlüğünü empoze etmekteydi. Güney Afrika'nın batılı yöneticisi J.Smuts'ın *"Afrika'yı Afrikalı olmaktan uzaklaştırarak medenileştirmeliyiz"* sözü Afrika'nın başına gelenleri özetlerken, bu söz medeniyet yaymayı misyon edinenlerin nasıl bir düşünce yapısına sahip olduklarını da yansıtmaktadır.

Çalışmada kısmen yer verilmiş olsa da, 1850'li yıllarda Afrika'da kaşif ve misyonerlerin durumuna ilişkin konunun, kitapta ayrı bir başlık altında ele alınması faydalı olurdu. Hiç şüphesiz sömürgecilik faaliyetlerinin şekillenmesinde Avrupalı kaşif ve misyonerlerin etkisi oldukça önemlidir. Nitekim kaşif ve misyonerlerin politika ve eylemleriyle birlikte sömürgeci ülkelerin kıtanın iç kısımlarına yönelik faaliyetleri şekillenmiştir. Ayrıca eserde de işlendiği üzere Avrupa kökenli insanlar Afrika'da vatandaş şeklinde sınıflandırılırken yerli halk "özne" olarak kaydedilmiştir. Bu durum dışlanmışlığın bir göstergesi olarak Necip Fazıl Kısakürek'in *"Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!"* dizilerini akla getirmektedir. Şu husus oldukça açıktır ki, Afrika kıtasındaki ülkeler için bağımsızlık, öncelikle kimliklerini yeniden kazanmanın bir aracıydı. Hem tüm alanlarda bağımsızlık süreci hem de kimlik inşası, neosömürgeci etkilerle birlikte halen devam etmekte ve tartışmalara yansımaktadır. Sonuç olarak kitabın yazarı Dr. Halim Gençoğlu alandaki uzmanlık bilgisini titizlikle kullanmış, sade bir dil ve yoğun akademik atıflarla birlikte çalışmanın bilimsel çerçevesini genişleterek Afrika'nın sömürgecilik tarihini merak eden okuyucular için kıymetli bir çalışmaya imza atarak Türkiye'deki Afrika literatürüne katkı sağlamıştır.